

Makara Gábor

Nyílt hozzáférést a tudományos eredményekhez Forradalom a tudományos közlések világában?

BEVEZETŐ GONDOLATOK A tudományos közlés célja az eredmények minél szélesebb körben való terjesztése; a cél elérését a világháló elterjedése alapvetően megkönnyítette. A tudományos eredmények közlési formái korábban néhány emberöltő alatt változtak meg, az utóbbi 20-30 évben a változások azonban felgyorsultak. Sok tényező ösztönzi lényeges változásra a XX. század végére kialakult tudományos világrendet.

Kiemelkedően fontos ok az a felismerés, hogy a jelenlegi és a közelmúlt közlési és terjesztési rendszere akadályozza a tudomány eredményeinek hasznosulását. A közlési rendszer alapos átalakulásra szorul annak érdekében, hogy minél szélesebb körben tegye lehetővé az érdeklődők számára az eredmények megismerését. A világháló elterjedése, beépülése a mindennapokba fontos tényező a változási igény felszínre hozásában.

Fontos ok a változtatásra az elmúlt évtizedben felismert ismétlésválság, amely onnan indult ki, hogy az utánvizsgálók, a felhasználók nem tudták megismételni számos fontos orvosi, biológiai és pszichológiai felfedezésről szóló közleményekben leírtak jelentős részét. Az egyszerűen vagy bonyolult utánvizsgálható szakterületeken is csak a tanulmányozott közlemények eredményeinek negyedét-felét sikerült megismételni vagy megerősíteni. Az okok kereséséből az a kép állt össze, hogy számos technikai-statisztikai és tudományozóciológiai ok játszik össze ennek a helyzetnek a kialakításában.

Végül jelentős szerepe van mindebben a tudományozóciológiai fejleményeknek, a tudományos eredmények értékelési és jutalmazási rendszerének is.

Az egymásra ható tényezők sokirányú változásai közül ebben az írásban az eredmények és a kutatási adatok hozzáférhetőségét boncolgatom, kitérve a világháló szerepére és a gazdasági, társadalmi vetületekre is.

ELVI ALAP Az alapelv egyszerű: a társadalom költségén létrehozott tudás a közjavak körébe tartozik, ezért a közpénzből folytatott kutatás eredményeihez elektronikus formában mindenki további költség nélkül kell, hogy hozzáférjen.

A mai tudományos kutatás hatalmas erőforrásokat használ, és sok kutatási területen az erőforrásokat a társadalom adófizetői adják. Az alapelvből következően a keletkezett tudás is megilleti őket. Ezt az elvet először az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazták széles körben és eredményesen. Egy korai példa az időjárást figyelő amerikai műholdak képanyaga, amelyet nem kódolnak. Bárki – nem amerikai is – szabadon és bármilyen célra használhatja a műholdról érkező adatokat; ennek költségeit az amerikai adófizetők fedezik.

A tudományos eredmények akkor hasznosulnak a legjobban, ha kikerülnek a felfedező, feltaláló, kutatók szűk környezetéből, és eljutnak mindenkihez, akiket érdekelhetnek. A kutató fiókjában maradó eredményeket másoknak kell újra kutatniuk, felismerniük és közölniük ahhoz, hogy az emberiség tudása gyarapodjon. Az orvosi-biológiai kutatási eredmények iránt különösen nagy az érdeklődés. Ennek egyik ékesszóló példája az észak-amerikai szövetségi kormány által fenntartott *Medline (PubMed)* adattár, amelyet kezdetben előfizetési formában terjesztettek. Amikor az adatok elérését szabaddá tették és megszüntették az előfizetési kényszert, az adattárat világszerte sok orvos, beteg és más érdeklődő kezdte használni, megsokszorozódott a használata és a hasznosulása.

SZEMLÉLETVÁLTÁS ÉS FORRADALOM Az ezredforduló óta viszonylag csendes és lassú forradalom zajlik a tudományos közlések területén, amely még alig érte el az orvostársadalmat. A változások célja, hogy a közpénzből, az adófizetők befizetéseiből létrehozott tudományos eredmények valódi közkinccsé váljanak, legyenek mindenkinek ingyen elérhetőek.

Ezt a forradalmat az internet és az informatika fejlődése, társadalmi elterjedése tette lehetővé azzal, hogy az elektronikus szövegek, képek sokszorosításának és terjesztésének költsége a korábbiakhoz képest elenyészővé vált, a terjesztés sebessége viszont nagyságrendekkel nőtt.

Az eredeti tudományos felismerések túlnyomó többségét olyan kutatók hozzák létre, akik részben vagy egészben a közszolgálatban végzik munkájukat, amelynek költségeit végső soron az adófizetők befizetési fedezik. A kutatók egyéni vagy csoportos hozzájárulása döntő, de nem jöhetne létre közfedezet nélkül. Ebből következik, hogy a közpénzen létrejött tudást közzé kell tenni, mindenkinek hozzáférhető formában. Ez erkölcsi, elvi követelmény.

A minél jobb és gyorsabb hasznosulás érdeke is azt kívánja, hogy az emberiség tudását, különösen annak legfrissebb eredményeit, mindenki megismerhesse, továbbfejlesztesse. Jelenleg az új tudományos eredmények elterjedésének jelentős akadálya a nyomtatott tudományos közlés világában történelmileg kialakult szokások. A huszadik században természetes volt, hogy a papírra nyomtatás és a postázás költségeit meg kell fizetnie annak, aki olvasni akarja azt a tudást, amelyet közköltségen létrehozta, és közkinccsé tettek. Minden új példány és terjesztése új költséggel járt. Az új lehetőségek világában azonban nem természetes, hogy a korábban kialakult módszerekkel folytatódjon a tudomány eredményeinek terjesztése, a példányok többszörözésének és terjesztésének költsége elenyészővé vált. A változatlanág azonban jelentős hasznot jelent a nagy kiadóknak, akik a korszerű lehetőségeket hasznuk növelésére fordítják.

A XXI. század elején gyorsan terjedt az a mozgalom, amely a tudományos eredmények nyílt hozzáférését (open access) tűzte zászlajára. Erkölcsi alapja mellett a mozgató rugó a világháló és az informatika lehetőségeinek kihasználása, valamint a kiadók által rájuk kényszerített, gyorsan növekvő anyagi terhek voltak. A mozgalom célja, lényege, hogy az új tudományos eredményt szabadon és ingyen olvashatóvá, felhasználhatóvá kell tenni. További részleteket Peter Suber könyvéből és a *magyar open-access* nevű honlapról tudhatunk meg (1, 2).

Ennek azonban számos akadálya van. Akadályozza a kiadók anyagi érdeke, a szerzői jognak más célokra létrehozott intézménye, a tudomány értékelési és jutalmazási rendszere, és a jelenlegi előfizetések rendszere mellett maguknak a szerzőknek az érdektelensége is.

A jelenlegi hagyományos helyzetben a kiadók érdeke a régi állapot fenntartása, mert ez biztosítaná, hogy bevételeiket évről évre növelhessék. Ennek is több összetevője van, köztük a két legjelentősebb a szerzői jog átruházása a kiadókra, és a kutatási szférában a szerzők érdektelensége – mi több –, látszólagos ellenérdekeltsége. Fel kell ismerni, hogy a kuta-

tók, oktatók és szakemberek érdeke a tudás minél gyorsabb és akadálymentes terjesztése, míg a kiadók érdeke a hasznuk növelése. Az érdekellentét kibékíthetetlen.

Jelenlegi formájában a szerzői jog is újtában áll annak, hogy az új tudományos eredmények gyorsan terjeszthetők legyenek. A szerzői jog jelenlegi formáját nem a közkinccsé teendő tudományos eredmények számára hozták létre, és a tudományos kiadással foglalkozó, minél nagyobb haszonban érdekelt kiadók kiaknazzák a múlt században kialakult közlési és jogi formákat azért, hogy minél több hasznuk legyen. Tény, hogy ezzel a tudományos kiadók gátolják a tudomány fejlődését, a tudományos eredmények leggyorsabb terjedését. Úgy használják a szerzői jogot, hogy a gyakran hatalmas költséggel létrehozott tudományos eredmény közlési és terjesztési jogát ingyen átveszik, majd a terjesztendő tudás elérhetőségéért jelentős ellenértéket követelnek. Foggal-körömmel ragaszkodnak a hagyományos terjesztési, üzleti módhoz, amelyben a szerző ellenszolgáltatás nélkül lemond a közlemény szerzői jogairól (anyagi hasznáról), és a kiadó szabadon szabja meg a hozzáférés ellenértékét, amelyből a szerző és intézménye nem részesül. Ez a gazdasági helyzet torz, elvesztette létjogosultságát, csak a megszokáson alapuló tehetetlenség és a kutatásértékelés rossz szokásrendszer tartja fent.

Ez utóbbi állítás némi magyarázatra szorul. Az utóbbi 30-40 évben jelentős változás figyelhető meg világszerte a tudományos teljesítmény és a kutatók értékelésében. A tudományos közlemények és eredmények olvasása és tartalmi értékelése helyett előtérbe került a művek és az eredmények külsőségeinek, a megjelenési formáknak és az adattárakban gyűjtött hivatkozásoknak értékelése. Általánosan elterjedt és elfogadottá vált az orvosi tudományos cikkeknek az a megítélése, amely a megjelentető folyóirat szakmai rangján alapul. A mérlegelés helyét átvették a számok; annak számlálása, hogy hány cikke van egy pályázónak a tekintélyes szakfolyóiratokban. Az értékelés átcúsított a kutatást vezetőktől a kiadói szerkesztők és lektorok kezébe. Hosszabb pályafutások értékelésében megjelent és uralkodóvá vált az összes hivatkozások számának túlsúlya, kiszorította a tudományos eredmény fontosságának mérlegelését. Mindez természetesen visszahat a szerzőkre, akik törekednek a minél nagyobb hatásmutatójú lapok felé, sokszor annak ellenére, hogy azok nem olvasottak a szerző szakmáját művelők körében.

Ez az irányzat szilárdítja meg a kiadók egyeduralmát: ugyanis amíg az értékelők a folyóiratok rangját mérlegelik a művek tartalma helyett, addig a kutató-szerzők arra fognak törekedni, hogy a legtekintélyesebb folyóiratokba jelentessék meg munkáikat. A folyóiratok pedig válogatnak, és magas előfizetési árat szabnak a hozzáférésnek.

Nem mellékes az, hogy a folyóirat tekintélye igen laza összefüggésben van a benne megjelenő átlagos művek minő-

ségével. A rang a megjelent cikkek kisebb részére, mintegy 30%-ára eső hivatkozásoknak tulajdonítható, a közlemények több mint a felének hivatkozottsága nem éri el a folyóirat átlagos hivatkozottságát. Ezen túl még az is kiderült, hogy az ismételtetés a tekintélyes lapokban gyengébb, mint az átlagosakban, továbbá a tudományos hibák vagy erkölcsi okokból visszavont közlemények száma is ezekben a legmagasabb. Ezek magyarázzák, hogy még az Európai Közösség is arra a következtetésre jutott 2016-ban, hogy a megjelenési hely szerinti tudományértékelés súlyos hiba, komoly torzulásokat okoz a tudomány működésében (3).

A TUDOMÁNY ÉRDEKE A tudományos megismerés rendszere az egyedi, eredeti és új felismerések egymásra épülésén alapul. A tudomány fejlődése akkor a legmegfelelőbb, ha a megszületett és ellenőrzött tudományos eredmények azonnal és széles körben felhasználhatók az új tudást keresők, kutatók, orvosok és újítók számára. A tudományos cikkeknek az előfizetések, a világhálós „fizetőkapu” (paywall) mögé rejtése nagyon sok érdeklődő, tudományos kutató számára jelentős akadályt jelent. Ez két fontos területen okozhat hátrányokat. Az egyik az egészségügyi szükséghelyzetek, mint például az ebola- vagy a zikavírusjárvány, amikor a hagyományos tudományos lapok és közlési módok komoly késést és súlyos hátrányt okozhatnak azzal, hogy az új tudományos ismeret nem jut el gyorsan és torzulás nélkül a hasznosítókhoz. A hozzáférés nehézsége oda is vezethet, hogy a továbbfejlesztés lassul, az eredmények független ellenőrzése elmarad vagy jelentősen késik.

A TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK HASZNOSÍTÁSÁNAK ÉRDEKE

A feltűnést keltő néhány új tudományos eredményre a sajtó mindenki figyelmét felhívja, ezek hasznosulását a tájékoztatás hiánya nem akadályozza. Azonban az új eredmények többségét az évi több mint egy milliő olyan tudományos cikk és könyv tartalmazza, amelyekhez a hasznosító nehezen és költségesen juthat hozzá. Az világhálós elérést a fizetőkapuk nehezítik – gyakran csupán néhány oldal olvasásáért is 20–40 eurót kérnek a kiadók. A hasznosítható eredményeket még a kutatók is nehezen találják meg, gyakran sok száz közleményt kell átnézniük ahhoz, hogy számukra fontos részletre rátaláljanak. Az újítók, a kutatási kisvállalkozások és különösen a civilek számára a fizetőkapuk leküzdhetetlen akadályok. A közpénzen létrejött új tudás szabad elérését és tökéletes hasznosulását szűk kiadói kör jelentős jövedelemérdeke akadályozza. Különösen szembetűnő ez a torz helyzet a gyógyítást segítő tudományos eredmények területén.

AZ ORVOS-BIOLÓGIA TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI ÉS A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS

A társadalom és különösen a betegek érdeke az, hogy az új orvostudományi eredmények minél hamarabb eljussanak a gyakorlatba, és az orvosok, a betegek és minden rászoruló is megismerhesse azokat. Az internetet használók gyakran maguk is szeretnék tájékozódni a saját vagy családjuk egészségét, betegségének megszüntetését érintő tudományos eredményekről, aminek ma sok fizetőkapu áll

útjában. Az előrehaladás azonban, ha lassú is, de töretlen. Az első jelentős, sokakat érintő lépést az USA szövetségi kormánya tette, amely az interneten akadálytalanul elérhetővé tette az orvostudományi cikkek cím- és kivonatgyűjteményét, a *Medline-t*. Ezt követette a teljes szövegeket megmutató *Pubmed Central*, majd a *Europe Pubmed Central*, ahol az érdeklődők, orvosok, kutatók és a társadalom minden – angolul tudó – tagja megismerkedhet sok millió tudományos közlemény adataival, tartalmával. Emellett egyre több azoknak a tudományos cikkeknek a száma, amelyek mellett ott a jelzés és az ugrópont a közlemény szabadon olvasható változatára. Bár ilyen közlemény évről évre egyre több van, jelenleg mégis a közlemények több mint 70%-át fizetőkapu zárja el a közönség érdeklődése elől.

Ennek jelentőségét akkor láthatjuk igazán, ha beletekintünk a gazdasági vonatkozásokba. Megbízható adatok szerint a világban a tudományos kutatásra költött közpénz 1-2%-át teszi ki az eredmények közlésének és terjesztésének a költségei; a terjesztés ára – a világban összesítve – nagyságrendileg 10 milliárd USA dollár (6)! Ebből az összegből a nagy kiadók minél többet akarnak megszerezni, ezért kisajátítják a terjesztést: felvásárolják a kisebb folyóiratokat, ami segédeszköz arra, hogy az előfizetési díjakat rendszeresen, a pénzromlás és a költségek növekedését meghaladó mértékben emeljék. A hasznuk mértéke közel kétszerese a legjövedelmezőbb iparágak haszonkulcsának, átlagosan meghaladja a 30%-ot, néhány esetben eléri az 50%-ot is. A tudományos kiadványok piaca erősen torzult és kisajátított, ahol a versenyt különböző okokból elferdítő nagy nemzetközi kiadóvállalatok érdekei a meghatározók.

Ebből a gondolatmenetből az is nyilvánvaló, hogy a tudományos eredmények szabad terjesztésének eléréséhez ennek a kiadói érdekek ellenében kell eljutni. Ez nagyon nehéz lehet, mert a kiadóknak szinte kimeríthetetlen forrásaik vannak a pártfogók szerzésére, ellentevékenység szervezésére és végrehajtására.

A NAGY TUDOMÁNYOS KIADÓK ÉS A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS

Kezdetben, a 2001 utáni első 6-8 évben a nagy kiadók minden eszközüket mozgósították a nyílt hozzáférés elvének érvényesülése ellen. Később a nagy kiadók felvásárlásokkal és saját nyílt hozzáférésű új lapok alapításával egészítették ki a klasszikus előfizetéses terjesztésű lapok kínálatát. Ezzel elérték, hogy ne fenyegetse őket anyagi kár akkor sem, ha a nyílt hozzáférés általánosan elterjedne.

A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS TERJEDÉSE A VILÁGBAN

2001-ben kisebb lelkes csapat elkezdte terjeszteni a nyílt hozzáférés gondolatát. Kezdeti eredményként létrehoztak számos intézményi adattárolót, ahová a közlemények utolsó kéziratát lehetett elhelyezni, és bizonyos tilalmi idő után, szabadon felhasználni. Megalakult az első néhány tucat nyílt hozzáférésű folyóirat, amelyeknél a kiadói költségeket vagy alapítványok, vagy az intézmények, szerzők által fizetett kezelési költségből

(article processing charge, APC) fedezték. A változás elindult, és lassan, de töretlenül halad.

Nagy-Britanniában 2012. óta állami politika a nyílt hozzáférésű közlés, és a legújabb irányelvek értelmében az egyetem tudományos értékelésében nem veszik figyelembe azokat a műveket, amelyeket nem helyeznek el szabad hozzáférésű adattárakban. Az Egyesült Államok szövetségi kormányja 2013-ban indította el a hivatalos nyílt hozzáférésű rendszerét, de ezt megelőzte már számos nagy amerikai egyetemen a helyben kialakított nyílt hozzáférési szerveződés (4). Az Európai Közösség (EU) vezetősége szintén korán felismerte a tudományos közleményekhez való nyílt hozzáférésében az újító számára rejlő jelentős lehetőségeket, ezért a saját eszközeivel serkenti a nyílt hozzáférés terjedését. Németország, Franciaország, Spanyolország mellett számos más ország jogrendszerében is megjelent a nyílt hozzáférés szabályozása. Az EU által közpénzből támogatott kutatások eredményeiről írott közlemények nyílt hozzáférése ma már mindenütt követelmény, és már folynak a tudományos adatok nyílt hozzáféréssel kapcsolatos fejlesztések, előkészítik ennek kötelezővé tételét is, minden olyan esetben, amelyben ez indokolt és lehetséges. Az EU holland elnöksége alatt 2016-ban kapott nagy lendületet ez a folyamat: gondos előkészítés után az EU meghirdette azt a tervét, miszerint 2020-ra minden EU országban a közpénzen született eredmény nyílt hozzáférésű legyen (3). Ez az irányzat más országokban is észlelhető Dél-Amerikától a Baltikumig. Magyarország a mérsékelt haladók közé tartozik, az MTA-ról és a Szegedi Tudományegyetemről tudjuk, hogy van hivatalos nyílt hozzáférési elképzelése, de a gondolat még alig jelent meg a magyar felsőoktatásban, a jogalkotásban. Fontos kivétel a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, amelynek támogatásaiban már feltétel, hogy az eredmények közlésében alkalmazni kell a nyílt hozzáférés elvét (5).

Az első igazán sikeres folyóiratok az orvos-biológia tudomány területén születtek meg: a *Public Library of Science (PLOS)* és a *Biomed Central* nevű kiadók hamarosan sikeresek lettek. A gondolatot magáévá tette sok tudományt támogató alap és alapítvány, valamint a kutatásban élenjáró országok kormánya is. A nagy nemzetközi kiadók is módosították a rendszerükön: ma már mindegyiknek van több nyílt hozzáférést kínáló folyóirata, szinte minden tudományos szakterületen.

AKADÁLYOK, NEHÉZSÉGEK A világos, tiszta elvekből és a kutatói hozzáférés érdekeiből nem következett gyors változás, ma is a világ tudományos eredményeinek több mint fele csak költségesen és fáradságosan érhető el.

Nem célom a nyílt hozzáférés terjedésének minden nehézségét megmutatni, hiszen ennek jelentős szakirodalma hozzáférhető a világhálón. Itt csak három fontos akadályt említek:

- Az első és legfontosabb akadály pénzügyi. Még nem találták ki, hogyan lehetne a világban az előfizetéses hozzáférésre elköltött hozzávetőlegesen 10 milliárd dollárt átforgatni a szabad hozzáféréshez szükséges költségek fedezetére. Amíg az átalakítás módszertanában és szervezésében nem lesz megegyezés a legjelentősebb országok legjelentősebb tudománytámogatói között, addig az átalakulás sem lesz széleskörű, mert az ellenérdekeltek akadályozzák. A kutatók és a szerzők vélt érdeke két területen is látszólagos ellentétben van a nyílt hozzáférés terjedésével. Az egyik az ügyintézési kényelem. A nyílt hozzáférésű közléssel ugyanis több a tennivaló, mint az előfizetéses folyóiratokban való közléssel. Az előfizetéses rendszerben nem kellett a szerzőnek törődnie a pénzügyi vetülettel, egyszerűen átadja a kiadónak minden anyagi szerzői jogát; az anyagi gond a jelentős előfizetési költségek miatt a könyvtárak és a kutatóhelyi vezetőket terheli, a szerző helyett mások fizetik meg a közlés költségeit. A másik terület az értékelési rendszer, amely fokozottan előnyben részesíti a tekintélyes, de drága szakfolyóiratokban megjelentetett cikkeket, függetlenül azok valós értékétől.
- A tudományértékelést használók, a vezetők és a támogató szervezetek szokásait is nehéz lesz módosítani. A hibás, rossz, de egyszerűen alkalmazható módszerekről kellene áttérni a több felkészültséget és gondolkodást igénylő rendszerre, ami a nagyon elfoglalt támogatóknak, szervezőknek és vezetőknek nehéz feladat.
- Figyelemre méltó és nagyon káros jelenség, hogy a nyílt hozzáférés terjedésével megjelentek a világban az új közlési módszer elősködői; az ún. „predátor folyóiratok” – a megnevezés tartalmaz hibát (7). Ezek valójában a világhálós csalások tudományos változatai. Ilyen több ezer is van a világban, leginkább a harmadik világban, Indiában, Malajziában vagy valahol Afrikában működnek, de előfordulnak a fejlettebb országokban is. Rendszerint észak-amerikai vagy európai címeleveznek, csalárd módon a valóságnál nagyobb értékűnek hirdetik világhálós lapjaikat; olcsón ígérnek színvonalas tudományos közlési lehetőséget. Az ilyen, tudományosan mondott folyóiratok kiadóinak a célja a haszonszerzés a nyílt hozzáférés piacán. A színvonal azonban nagyon gyakran alacsony: a beérkezett kéziratokat nem vetik alá gondos lektorálásnak, nem ölnék munkát a művek kiadói, szerkesztői feldolgozásába, a folyamat számos hibával terhelt. Miután ezek száma folyamatosan nő, ezért szinte biztos, hogy kifizetődő csalásról van szó, találhatnak elegendő rászédhető kutatót, szerzőt. Magyar szerzők is estek már áldozatául ilyen nemzetközi folyóiratnak, az azonban nem valószínű, hogy magyar „predátor folyóirat” is jelenjen meg a jövőben, ehhez túl kicsi a rászédhető szerzők száma hazánkban.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATOK ÉS A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS

Felületes tájékozódásom szerint a magyar nyelvű tudományos orvosi szakfolyóiratok zöméhez még nem jutott el a nyílt hozzáférés eszméje, legalábbis nem jelenik meg a szerkesztőségi elvekben; a hagyományos előfizetéses üzleti rendszer uralkodik. Elismerésre méltó kivételt képeznek az Akadémiai Kiadó által gondozott folyóiratok, ahol a kiadói politika követi a nemzetközi irányzatokat, például az *Orvosi Hetilap* esetében. A többi folyóiratnál gyakori az, hogy a cikkeket bejelentkezés után szabadon lehet olvasni, legalább is, ha a felhasználó megadja orvosi pecsétszámát, vagy más adatokkal igazolja, hogy az egészségügyben tevékenykedik. A magyar társadalom többi tagja csak előfizetéssel juthat hozzá a szakirodalomhoz. Ez az irányzat elmarad számos más országban megfigyelhetőtől, amelynél a nyílt hozzáférés tör előre, és a tudományos műveket nem zárják el a társadalom egészétől.

MIT HOZHAT A MAGYAR NYELVŰ ORVOSI IRODALOMNAK A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS?

A nyílt hozzáférés elsősorban az eredeti tudományos felismeréseket közlő, elsődleges tudományos irodalom szabad olvashatóságára vonatkozik. A magyar orvosi és biológiai kutatási eredményeket elsősorban angolul és a világ orvostudományi kutatása számára kell közölni, a magyar nyelvű közlések nem a világszerte fontos eredmények számára valók. A magyar nyelvű szakfolyóiratok feladata inkább az elsődleges angol nyelvű nemzetközi közléseknek a közvetítése a hazai orvostársadalom számára, színvonalas tudásterjesztés. Emellett eredeti magyar nyelvű közleményként jelenik meg azoknak a kutatásoknak eredménye, amelyek elsősorban a hazai orvostársadalmat érdeklik, és nemigen hasznosulhatnak a világ más részeinek kutatásában a világ más részein. A nyílt hozzáférés elvei ezért várhatóan később és lassabban fognak megjelenni a magyar nyelvű orvosi szakirodalomban. Jelenleg azt látjuk, hogy az *Orvosi Hetilap* elektronikus felületén szinte minden számban található nyíltan hozzáférhető cikkeket, de a legtöbb cikk még a fizetőkülső mögött rejtőzködik, csak előfizetőknek elérhető. A szakfolyóiratok többségének nem ismert a nyílt hozzáféréssel kapcsolatos álláspontja.

Ha jól érzékelem a változásokat a világban, akkor a magyar orvosi szakirodalom sem fogja tudni elkerülni a változást, a közintézményekben vagy a közpénzen végzett tudományos munka eredményeit nyílt hozzáféréssé közleményekben kell majd közölni. A jövő titka, hogy erre mikor kerül sor, hogyan fognak ehhez alkalmazkodni a magyar tudományos folyóiratok és szerzőik.

Érdekes, hogy a szerző olvasóként abban érdekelt, hogy mindenhez szabadon hozzáférhessen, de közlésre vállalkozó író emberként, szerzőként érdeke: minél egyszerűbben elkerülni a közlés előtt sorakozó akadályokat, az anyagi és adminisztratív kérdések kezelését; vagyis olvasóként mindenhez szabadon hozzáférhessen, szakíróként pedig egyszerűen, ingyen közölhessen.

IRODALOM

1. Suber Peter Open Access Massachusetts, Cambridge, MIT ress, 2012:242. (https://mitpress.mit.edu/sites/default/files/9780262517638_Open-Access_PDF_Version.pdf)
2. Magyar Open-access webhely: www.open-access.hu
3. Az Európai Unió nyílt hozzáférés politikája. (<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9526-2016-INIT/hu/pdf>)
4. http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/microsites/ostp/ostp_public_access_memo_2013.pdf
5. Open Access – Tájékoztató az OTKA kutatói számára. (<http://nkfih.gov.hu/palyazatok/otka/open-access/open-access-otka-kutatoai>); (<http://real.mtak.hu/eprints/mandate.html>)
6. Max Planck Digital Library – Disrupting the subscription journals' business model for the necessary large-scale transformation to open access. (<http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/faces/viewItemOverviewPage.jsp?itemId=escidoc:2148961>)
7. Predátor folyóiratok (https://www.google.hu/url?sa=t&rc=t=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewj6mObQ2rLQAhUBCsAKHsgVD90QFggxMAI&url=http%3A%2F%2Fwww.open-access.hu%2Fsites%2Fwww.open-access.hu%2Ffiles%2FPredator_folyoiratok.pdf&usq=AFQjCNG6hoUjnLQHFGNHBn6MxruIVsjK_A&sig2=foXegKRBdETedVc6FInGow)
8. <https://doaj.org/> – megbízható, open-access kiadók jegyzéke

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

A nyílt hozzáférés (open access) a tudományos közleményekhez az egyetemes tudományt szolgálja, és szembe megy az üzleti érdekekkel. A kiadók rangos szerkesztői és egyéb munkatársai kemény munkával színvonalas folyóiratokat hoznak létre a tudomány terjesztésére. A kiadók a hozzáférést drágán mérik, ezért nem jut el a tudomány mindenkire. A jövedelem a kiadóké, melyek – általában a bevételük kisebb részéből – fizetik a munkatársakat, esetleg teljes állást is fenntartanak. A szöveggondozás, értékelés főszereplői, a bírálók, azonban nem kapnak anyagi ellenszolgáltatást; noha az előbíráló rendszer (peer review) alapfeltétele a megfelelő tudományírásnak. A kiadók haszna busás. Mindez felvet erkölcsi kérdést is: a tudomány az adófizetők pénzén jön létre – nem a kiadó fedezi a költségeket –, az adófizetők mégsem kapják meg ingyen, csak további jelentős összegekért. A nyílt hozzáférés ennek kíván gátat vetni. A gondolat Budapestről indult, és már feltartozhatatlan, de még hosszú idő, amíg megvalósul, vagy mégsem?

A pénz ördöge a legnemesebb gondolatokat is kikezdi: az tudományterjesztés új módjának is megjelentek a kalózái, az ún. „predátor folyóiratok”, amelyek magyarul *kalózfolyóiratoknak* nevezhetünk. Új feladatuk a nemzetközi nagy adattáraknak – szakmánkban a *Medline-nak*, *Web of Science-nek* stb. – ezek kiszűrése: a megbízható nyílt hozzáférésű

folyóiratok jegyzékének összeállítása, közreadása. Ezzel visszaszorítható a kalózkodás, a felhasználó pedig biztonsággal tájékozódhat.

Kérdés: ki fizeti a nyílt hozzáférésű folyóiratok költségeit? Nos, az üzlet itt is bomlaszt, korlátoz a pénz eszközeivel. A kiadó szokásosan jelentős összeget kér a közlemény közreadásáért, amelyet a szerzők vagy intézeteik fizetnek; ám aki ezt nem tudja kifizetni, nem közölheti a tudományos eredményeit. Megkockáztatom, hogy a kiadók most is nagyon jól járnak: a kiadás költségei messze elmaradnak a bevételtől – ez szintén erkölcsi kérdés, ugyanúgy, mint a hagyományos folyóiratoknál. A nyílt hozzáférésű folyóiratok elektronikus lapok, honlapos kiadások, költségeik csekélyek. Ezt tapasztalatból állíthatom.

Nagy öröm számomra, hogy folyóirataim messze megelőzték korukat. Például: a *Magyar Orvosi Nyelv* 2001-ben indult, a nyílt hozzáférés gondolatának, bölcsőjének évében. Kezdetől fogva szabadon hozzáférhető; az érdeklődő ingyen megkapja, a honlapról (www.orvosinyelv.hu) ingyen letölthető, és a közleményekben lévők felhasználása sem korlátozott. Egyetlen célja a tudomány lehető legszélesebb körű terjesztése. A *Nőgyógyászati Onkológia* című folyóirat 21 évvel ezelőtt jött létre, és csak az első két évében

volt előfizetős. Ezt követően megfelelt a nyílt hozzáférés minden elvének, az egyetemes tudományt szolgálja (www.nokfolyoirat.hu). Hasonlóan adtam ki a *CME Journal of Gynecologic Oncology* nemzetközi folyóiratot is. A nyílt hozzáférés gondolata tehát nem ördögtől való, és könnyen megvalósítható. Makara doktor azt írja a hazai nyílt hozzáférés lehetőségeivel kapcsolatban, hogy: „A jövő titka, hogy erre mikor kerül sor, hogyan fognak ehhez alkalmazkodni a magyar tudományos folyóiratok és szerzőik.” Nos, ez nem a jövő, hanem a jelen, és ebben is megelőztük a világot. A jövőt derűsen látom, biztatom az orvosi társaságokat, egyetemeket, de a Magyar Tudományos Akadémiát is, hogy vegye kézbe a szakfolyóiratok kiadását, ne bízva kiadókra. A kiadók a terjesztés miatt kellettek – a honlapos kiadásoknál erre már nincs szükség. Ám a nyomtatott lapok terjesztése is egyszerű, ha ingyenes a folyóirat; két évtizedes tapasztalatból beszéllek, mindent egy személyben intézek. Magam rajongok a nyomtatott szaklapokért, a jövő mégis túllép ezeken, illetőleg az ilyen is, olyan is változat (honlapos és nyomtatott) lesz a megoldás, és ez jó megoldás. A társasági stb. önálló kiadás könnyen megvalósítható, és jóval olcsóbb is: szerkesztők alkalmazása töredéke a kiadóknak fizetett költségeknek, a tagdíjából bőséggel fedezhető. A honi orvostudomány így mindenkinek ingyen lesz hozzáférhető, aminek az előnye felbecsülhetetlen.

Szerzőink figyelmébe!

Többször előkerült a szükségtelen idegen szavak használatának kérdése ennek a számnak a szerkesztésekor. Ezért tartjuk fontosnak, hogy hangsúlyozzunk folyóiratunk nyelvi elkötelezettségét:

„A folyóirat a magyar orvosi nyelv és ezen keresztül a magyar nyelv ápolására jött létre. Ezért kérjük a szerzőket, hogy tartózkodjanak a szükségtelen (magyarul megfelelően kifejezhető) idegen szavak használatától (konzekvens → következetes; team → csoport). A magyarul is félreérthetetlenül kifejezhető idegen szavakat, magyarul közöljük.”

Bószé Péter

(Kéziratokkal kapcsolatos útmutató; www.orvosinyelv.hu)